

ЗНАЧАЈ МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ ЗА СРПСКУ ПРОСВЕТУ

Царска лавра Студеничка је названа, и то с правом, „мајком, кореном и главом светих цркава у Србији“.¹⁾ Она је заиста то била и остала благодарећи својим светим ктиторима Симеону и Сави и својој изузетној улози у просвети и култури Српског народа. Кроз Студеницу и оно што је она, њима утемељена и усмерена, кроз векове изнедрила, Симеон и Сава, ова „свештена двојица“ уткани су у српско историјско и вечно биће.

Симеоновско-савинска просвета, органски везана за Студеницу и њено првобитно назначење, и по свом садржају и по својим циљевима и методима по много чему је другачија од онога што се данас подразумева под појмом просвете. Европска просвећеност свела је мање више просвету на школско образовање, знање и практично умење. Студенички симеоновско-савински тип просвете разликује се од оваквог типа просвећености и схватања васпитања не само по томе што придаје изузетан значај моралном образовању и обликовању људске личности, него и по самим основама васпитања уопште, као и по поимању људске личности и људске заједнице, и њиховог крајњег назначења. Студеничко просветно предање је засновано на непатвореним новозаветним темељима и Христовој науци, пронетој и доживљеној кроз палестинско-синајски и светогорски животни опит и искуство, с једне стране, али и кроз скоро хиљадугодишње цариградско-источноромејско (византијско) искуство сагласија (*хармоније*) Цркве и државе, с друге стране.

За поближе упознавање са студеничким типом просвете треба првенствено имати у виду да је Студеница основана за монашко општежиће, по цариградским и светогорским „образницима“. Како каже Свети Сава у *Житију* свога оца Симеона Немање, основана је „на покој и умноженије јединоких чина“ (= монашког чина).²⁾ И као што је образац Хиландарског типика био Евергетидски цариградски типик, на исти начин он је био и образац Студеничког типика као основног обрасца целокупног живота у Студеници, а преко ње и Жиче касније и у другим манастирима широм српских земаља. Пишући, пак, Студенички типик, или како је назван „Об-

1) Др Љ. Дурковић — Јакшић, *Обнављање Студенице и пренос моштију краља Стефана Првовенчаног, Осам векова Студенице*, Београд 1986, стр. 283.

2) Свети Сава, *Житије Светог Симеона*, изд. В. Горовића, стр. 151.

разник Светога Саве“,³⁾ Свети Сава нема за циљ да даде само спољашњу уредбу о устројству и животу у манастиру. Он, пре свега, својом изузетно снажном и препоробеном личношћу, преноси у Студеницу, а преко ње у целу Србију, живо монашко предање и опит Свете Горе и других духовних центара Истока, нарочито оних у Цариграду, Палестини (Лавра Светог Саве Освећеног) и на Синају. То је чињеница од далекосежног значаја не само за наше монаштво и његов духовни живот, него и за српску просвету уопште. Манастири су кроз цео Средњи век па и до најновијих времена били жижа културног живота и просвете Српског народа. Преко Студенице и других манастира, преко њиховог устројства и живих примера у њима, преко дела духовних писаца и Светих Отаца, превођених у манастирима и манастирским испосницама, и преко њих преношених до владарских дворова и себарских колиба — уткивало се у српско народно биће, и постајало његова „колективна свест“, оно што смо назвали „палестинско-синајски и светогорски животни опит и искуство“, тј. живо источноправославно просветно Предање.

Све то би било неоствариво, бар не ни у приближно толиким и таквим размерама, без личности Симеона и Саве, двојице главних неимара Студенице и утемељитеља студеничке просвете. Срби су, колико нам је познато, једини народ у свету чија је целокупна историјска судбина утемељена на две светитељске личности: на свецу владару и државотворцу и на свецу оснивачу Цркве и кроз њу и у њој уобличитељу народног духовно-културног бића. Без те историјске чињенице просто је немогуће схватити прошлост Српске Цркве и државе, као ни токове српске просвете и културе. На сродности по телу (отац и син) и духовној једнодушности Симеона и Саве саграђени су не само Хиландар и Студеница и светородна лоза Немањића, него и Српска држава и Црква, као и унутарње сагласије и целовитост српског културног, просветног и народног бића до најновијих времена. Стефан Немања „обнављаем своје домовине“,⁴⁾ а оба, Симеон и Сава, градњом Хиландара и Студенице, постају и остају извориште и „образник“ саборности и сабраности српског свеукупног историјског постојања. Они то постају како својом телесном и духовном сродношћу и једнодушном усмереношћу истим крајњим циљевима свог личног и народног заједничког живота, тако и преко плодова те њихове сродности и једнодушности, првенствено преко из њих израслог немањићко-лазаревихког сагласија између Цркве и државе, на начелима устројства источно-ромејске (византијске) државности и црквености. Лични животни пут Симеона и Саве постају образац пута њихове државе и Цркве, њиховог узајамног срастања и прожимања.

Пошто је обновио своју дедовину Стефан Немања се одазива позиву Савином и преко Студенице иде Хиландару и Светој Гори. Осетивши да су све лепоте и части овог света „као дим“, привучен

³⁾ Свети Сава, *Хиландарски и Студенички типик, Списи Светог Саве*, изд. В. Ђоровића, стр. 14.

⁴⁾ *Хиландарска повеља, Списи Светог Саве*, исто, стр. 1.

вечном Христовом љубављу он почиње да се брине о својој души и о дану у који ће стати на Страшни Суд.⁵⁾ Брига о „дедовини“, брига је о своме и народном телу; брига о својој души прераста у бригу о души свог народа. Већ у Студеничком типикју Свети Сава указује, преко откривања човековог устројства, на људску меру устројства и дубљег смисла не само Студенице него и целокупног друштвено-црквеног бића Српског народа. Јер, по Студеничком типикју, као што је човек „сложен“ од душе и тела тако је састављено „сложено“ и све оно што постоји у манастиру и што се у њему збива. Манастир има, као и човек, своју „душу“. То је „богољепна служба“, тј. богослужење и молитвено-литургијско оприсутњење у њему Царства небеског. Тело је сам манастир као грађевина и све оно у њему што је неопходно за наше тело (храна и др.).⁶⁾ Тај податак, који по самој природи ствари постоји у човеку и који се разоткрива у устројству Студенице, остварујући се кроз „образник Светог Саве“ (типик), показује се као основа историјског устројства друштвено-црквене заједнице Немањичке државе и Цркве. Држава се доживљава као човеково тело а Црква — као душа тога тела.

Одричући се на сабору у Студеници (1196. г.), свога престола ради „благага ига Христовога“ и постајући заједничар „часнога и анђелскога и апостолскога образа“ иночког, Симеон Немања тим својим чином исказује стремљење дубљем смислу и себе и своје државе. Као што брига о свом телу или стројење манастирске грађевине не смеју бити сврха саме себи, тако ни стварање државе, закључујући по овом чину Немање државотворца, није и не може бити самосврха, још мање принудом и нужношћу оковани историјски самодовољни поредак. Као што би живот у свету за Светог Симеона био „као дим“, без откривања дубљег христоликог и богочовечног смисла, тако би и његова државна творевина, ограничена на биолошко-социјалну раван, без отворености за Царство небеско, била бесмислена. Из овог животног чина Немање као човека и као државотворца очевидно је да он на државу не гледа као на затворену и обоготворену реалност него као на припрему и неопходни предуслов за нешто савршеније. Заједништво у држави је предуслов и припрема вечног и неуништивог заједништва људи у Цркви.

Док Стефан Немања тако греди Светој Гори и Небеском Јерусалиму, његов син Сава се креће у обратном смеру. Он се из Свете Горе, са своје Горе Преображења, враћа задужбини свога оца Студеници, а преко ње целој Немањичкој Србији, да јој подари оно за чим је његов отац кренуо у потрагу. Пuteви њих двојице се укрштају у Хиландару и Студеници а преко њих и у њима и њиховом двоједном делу — укрштају се путеви њихове Цркве и државе. Свети Сава постајући, својим повратком, за свој народ „наставник пута који води у живот“, показује и открива свом народу смисао и значај Цркве. Она је позвана да у границама пролазног и привременог заједништва и живљења посведочи оно што је вечно и непролазно; да собом открије вечне димензије историје и људ-

⁵⁾ Хиландарска повеља, исто, стр. 2.

⁶⁾ Хиландарски и Студенички типик, Стиси Светог Саве, исто, стр. 53.

ског бића, личног и заједничког. Да се потруди да своју вечну истину оваплоти у свакидашњи људски живот, дајући бесмртни смисао људском заједништву на земљи. Као и свему ономе што човек ради и гради и од чега живи у времену и простору.

Какву, дакле, хоће државу и Цркву Симеон и Сава? Хоће државу отворену за вечност и Цркву погружену у време и временске токове и људску свакодневицу, до самоодрицања и голготског саможртвеног даривања. Ова симеоновско-светосавска замисао добила је у складно грађеној и леполикој Студеници свој символ и видљиви знак, своје опишљиво-знаковито оваплоћење. Из ње и кроз њу нам вековима струји и открива се та симеоновско-савинска саборност, то свето јединство вере и живота, делања и мишљења, хоризонтале и вертикале живљења. Студеница је сва крстолика и крстоносна па отуда и христонсна. Својим стремом небу и својом заокруженом приземљеношћу и присном људскошћу, том својом крстоликошћу, она заиста постаје „корен“ и извор наше истинске просвете и саборне просвећености. Овоме да додамо и ово: Својом спољашњом мермерном романиком и унутарњом источноромејском (византијском) загрљеношћу са Тајном и присношћу са Богородицом „наставницом“ и добротворком и од ње рођеним Богочовеком, она је сама по себи светлост богопознања и просвећења, опишљиво сазвучје и јединство Истока и Запада, неба и земље, Бога и човека.⁷⁾

Саграђена двојицом светитеља, прожета богочовечном сагласношћу душе и тела, спољашњег и унутрашњег, државе и Цркве, личног и заједничког, Студеница показује да је главни циљ просвете задобијање светости и вечне богочовечне светлости. Тако су светост и вечна богочовечна светлост и преображење њоме постали једном за свагда призив и безмерна мера целосног раста друштвено-црквеног и културног бића Српског народа. На тој светлости и преображењу заснована просвета, и усмерена таквој светости, објима собом и захтева преображај целокупног устројства и свих облика људског живота, личног и заједничког, као и саме природе у којој човек живи и у којој се рађа. Тај једном за свагда Студеницом постављени заједнички циљ двоједног друштвено-црквеног бића Српског народа био је и остао извор и надахнуће свих његових историјских великих прегнућа и остварења.

Сад ћемо се на основу овог краћег увида у темеље и крајње циљеве студеничке просвете задржати конкретније на неким од важнијих аспеката њених основа и доприноса Студенице образовању и културном напредовању Српског народа у целини.

1. Студеничка просвета је незамислива без *праве вере*, благочешћа. То је просвета заснована на Домостроју о нашем спасењу „припремљеном пре векова“, Домостроју који се врхуни у оваплоћењу Бога Логоса. Свети Симеон, одлазећи у Свету Гору, оставља завет свом народу да чува праву побожност и призива на „веру у Свету и Једносушну и Нераздељну Тројицу, којом се у крштењу

⁷⁾ Ср. Епископ Амфилохије, *Студеница мајка црква Српских цркава*, Банатски весник, 1, 1986. год., стр. 1—2.

просветисмо“.⁸⁾ Такође и Свети Сава, у својој другој Студеничкој беседи, као и у свим својим списима, призива на веру у Христа, на држање његових заповести, предања његових Апостола и на неодвајање од црквеног сабора (= сабрања) преко кога се стреми и достиже у сједињење мноштва људи богоизбраних у сједињење Свете Тројице.⁹⁾

Свети Сава, тражећи од свога оца да дође у Свету Гору, поставља за циљ њиховог заједничког боравка на овом „огњишту врлина“: „Да пошаље нам Владика Христос Пресветога Духа слога и обнови у нама образ Трисветлога Божанства, и за љубавно поведовање њему, усели се у нас и обитељ у нама сатвори.“¹⁰⁾ По Доментијану, Свети Симеон и Сава су и „уздигнути на просвећење и божанско научење западне стране“ управо том и таквом вером. Зато они шире и просвећују свој народ тим „богоразумним учењем“ и духоносним знањем.¹¹⁾

Шта се подразумева у то време под појмом просвете а и касније у средњевековној Србији, најбоље се види из једног текста монаха Григорија (XV век) у коме се захтева: „не от писаниј или књиг просвештати се, но чист разум имуште Духа благодетију освештати се. и јакоче књиги чрнилом, сице срдца наша Духом Светим написана имети“.¹²⁾ Очеvidно, то је и крајњи циљ зидања Студенице: да се у њој као обитељи и кроз њу — људи преображавају у „обитељ“ Духа Светога.

За студеничке просветитеље Симеона и Саву образовање не значи (као данас) стицање знања него „обнављање у нама образа Трисветлога Божанства“ силом Духа Светога. *Наставник* или „наставитељ“ је пре свега онај који показује прави пут који води у вечни живот. Таквог пута је „путеводитељица“ и „наставница“ Пресвета Богородица, али и Свети Сава и остали светитељи. Под појмом пак „васпитања“ у студеничком типу просвете још увек се подразумева целосно храњење, отхрањивање, питање. Тако када Стефан Првовенчани говори о „воспитанију“ које је примио од оца, под њим подразумева целокупно своје телесно и духовно уздизање и узрастање.¹³⁾ У истом смислу Теодосије говори за Немању да је синове и кћери обучио „светим књигама и благим обичајима“.¹⁴⁾ И Доментијан каже за Светог Саву да су га родитељи васпитавали „у великој љубави, благоверју и чистоти“.¹⁵⁾

2. Симеон и Сава пре свега уче правоверју и покајању и ревносном живљењу по Богу. Њихова просвета је органски везана за

8) Теодосије, *Житије Светог Саве*, изд. СКЗ, књ. 510, стр. 37.

9) Доментијан, *Савино житије*, Б. Даничић, стр. 229—230. Ср. А. Јевтић, *Богословље и духовни живот у Студеници, Осам векова Студенице*, стр. 110.

10) *Списи Светог Саве*, изд. В. Ђоровић, стр. 144.

11) Доментијан, *Савино житије*, стр. 168—169.

12) Паралипоменъ Зонарин, ед. О. Бодњанский, Москва 1847, стр. а.

13) *Списи Светог Саве*, изд. В. Ђоровића, Београд — Ср. Карловци, 1928, стр. 155. Ср. *Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, стр. 15.

14) Теодосије, *Житије Светог Саве*, изд. Б. Даничића, Београд 1860, стр. 3.

15) Доментијан, *Житије Светог Симеона и Саве*, изд. Б. Даничића, Београд, 1965, стр. 120.

покајање, за духовно-морално узрастање па тек онда за знање. У њој личност просветитеља, наставника, игра прворазредну улогу, што се показало и на њиховом примеру и њиховом значају за обликовање и образовање Српског народа. Симеону као „апостолу свога отечества“, као „мосту који води у вечни живот“, „умном граду отечества свога“, како га назива његов биограф, треба, по Светом Сави, следовати „просвећеном савешћу“, „вером чистом и душама преочишћеним“.¹⁶⁾ Њему и њему сличнима, какав је био и сам Свети Сава, треба следовати јер је он тако заволео Бога „да ниједној од његових светих заповести не даде да падне на земљу него их све прихвати у свети ум свој и у недра душе своје, и на олтару срца свога написа“.¹⁷⁾

Светитељи уче својим животом и примером, али и својом смрћу и својим посмртним чудотворним дејством. Такви су били Симеон и Сава али и Симеонов други син Стефан Првовенчани, монах Симон, у народу познати као „Свети Краљ“. Нарочити значај за просвету Српског народа имале су после њихове смрти њихове *свете мошти*. Почевши од преноса Симеонових моштију мироточивих из Хиландара у Студеницу, као и преноса Савиних моштију из Трнова у Милешево, преко великог поштовања моштију Светог Краља па све до спаљивања моштију Светог Саве и бројних преношења из места у место моштију Монаха Симона, мошти њих тројице су вршиле (и врше) огромни утицај на духовни живот и самосазнање Српског народа. Благодарети присуству њихових моштију Студеница (односно Милешева) постаје сабирно сочиво српске душе. Преко њих као ктитора и преко њихових моштију Студеница задржава првенство међу српским манастирима и међу свим српским духовним центрима. Ту опипљиво започиње и опипљиво се продужује светородна лоза Немањића. Од мира Светог Симеона није замирисала само Србија, оно је допирало и много даље, на пример, до Русије, приликом одлазака студеничких монаха у Русију ради скупања милостије.¹⁸⁾ Није никакво чудо што студенички монаси и народ ништа није толико и тако љубоморно чувао као мошти Светог Краља које су безброј пута ношене из Студенице и враћане у њу. Да поменемо само једно од новијих њихових преношења из Манастира Каленића у обновљену Студеницу (1839. г.) и његов значај за духовно буђење и обједињавање Србије у прошлом веку.¹⁹⁾

3. У непосредној вези са личностима светих Ктитора Студенице и њиховим светим моштима и њиховом значају за просвету Српског народа јесте и *студеничко монашко општежиће*, устројено по „образнику Светог Саве“, као и *студенички сабори и праз-*

¹⁶⁾ Исто, стр. 228. Ср. А. Јевтић, *Богословље и духовни живот у Студеници*, Споменица осам векова Студенице, стр. 105.

¹⁷⁾ Исто, стр. 198—200.

¹⁸⁾ С. Петковић, *Везе Студенице са Русијом у XVII веку*, Споменица Осам векова Студенице, стр. 236.

¹⁹⁾ Љубомир Дурковић — Јакшић, *Обнављање Студенице и пренос моштију краља Стефана Првовенчаног*, Споменица Осам векова Студенице, стр. 302—303.

ници на које се народ вековима скупљао. У досадашњем проучавању Манастира Студенице, као и наших других манастира, том најважнијем и најбитнијем садржају манастирског живота и његовог ширег вековног зрачења, придаван је веома мали, боље рећи скоро никакав значај. Обрађивана је архитектура, књижевност, пластика, живопис и др. Манастира Студенице (и других манастира), што значи, оно што Свети Сава назива у Студеничком типиксу „манастирско тело“. Монашко општежиће као вековни студенички начин живљења, литургијска молитвена сабрања унутар манастира, верност српског народа завету Светог Саве да се не одваја „од црквеног сабора“, тј. од литургијских сабрања и светог причешћа Телом и Крвљу Христовом, све то што у ствари представља истинску „душу“ Манастира Студенице, као да је превиђано и занемариван његов изузетни значај. У општежићу и на тим вековним саборима у Манастиру Студеници народ је просвећиван не пасивним примањем истина вере и живота, него динамичним учествовањем и међусобним сједињавањем „мноштва људи богоизабраних“ у једно Тело и у љубави Свете Тројице. Прворазредан је значај манастирског општежића и манастирских сабора и празника за развијање друштвене и социјалне свести српског народа кроз векове, за развијање духа заједништва, мобарства, једнакости у њему. То је тема којој би требало посветити посебну пажњу и то не само што се тиче Студенице него и уопште монашког општежића, преко Студенице и других манастира утканог у душу српског народа, као и теми црквених сабора и празника. Ми овде само указујемо на њу и њен изузетни значај за српску просвету, образовање и васпитање, како у кругу манастирског живљења, тако и у оквиру породице као и на много ширем друштвеном и народном плану.

4. Са тим у вези је и буђење, обликовање и чување националне свести Српског народа која је просто необјашњива без Манастира Студенице. С правом је још у прошлом веку писао М. Б. Милићевић: „Не видевши Студенице, Србин не може имати појма о прошлости рода свога.“²⁰⁾ Тај значај Манастира Студенице не протеже се само на Немањићи и постнемањићи период историје Српског народа, него и на период турског ропства као и на збивања у новијој српској историји, нарочито после великих Сеоба преко Саве и Дунава. Гроб Светог Симеона и ћивот Светог Краља имали су значење националног симбола, нарочито у турско доба и после Сеоба, до Будима и Сент Андреје, као и на свим просторима до којих су Срби допирали и на којима су боравили. Већ Арсеније IV Шакабента, на бакрорезу Манастира Студенице наговештава своје националне и политичке идеје преко хералдичког панона са композицијом Светог Саве и српским светитељима Лозе Немањића. Ради се о обнови култова српских владара и националних светитеља, што ће касније доћи до још већег израза у гравирама, иконама и фрескама на тлу целе Карловачке митрополије.²¹⁾ Постоје још два таква студеничка бакрореза (из 1740. и 1758. г.) који такође развијају на-

²⁰⁾ М. Б. Милићевић, *Белешке уз пут кроз окружја*, Београд 1862, стр. 100.

²¹⁾ Динко Давидов, *Бакрорези Манастира Студенице, Осам векова Студенице*, стр. 255.

ционалну свест српског народа, преко патријарашког и црквеног обједињавања српских земаља.²²⁾

Карађорђе, вожд Првог српског устанка, и те како је свестан значаја Студенице за буђење српског народа, као и Милош Обреновић после њега. Карађорђе даје Студеници прилоге заједно са другим српским првацима, његова супруга Јелена везе покров за ћивот Светог Краља. Снага светитељевих моштију и страх од њега преноси се чак и на Турке и то у моменту спаљивања Манастира (1806). Избеглим калуђерима са моштима Турци поручују: „Ако се не врати светац, цркву и долни камен претуримо.“²³⁾

5. Посебан значај Студенице за српску просвету види се у писаној и преведеној књижевности и књижевним делима, која управо у Студеници има своје зачетке. У Студеници је 1208. године настала прва биографија Светог Симеона, као и његова Служба. Написао их је сам Свети Сава. Тај његов спис постао је надахнуће студеничког ктиторског живописа. Ту преко њега започиње веома важан култ светородне Лозе Немањича који ће доћи до пуноће у живопису Грачанице, Пећи, Дечана. Студенички и Хиландарски типик, Хиландарска повеља и други „образици“ овог симеоно-савинског периода постаће узор каснијим делима сличне врсте. У Студеници су током векова писане и преписиване многе књиге, то нарочито важи за Испосницу Светог Саве. У „пештери више Студенице“ помињу се преписивачи књига све до XVII века.²⁴⁾

Кад је Свети Сава дошао у Студеницу: „цео свој род учаше покајањем правоверју“²⁵⁾ За њега Теодосије каже да и пре него што је постао архијереј „идући по свој земљи својега отечества апостолски проповедаше Еванђеље... проповедаше крштење... јереси разораваше, цркве подизаше... и украшаваше своје отачаство обичајем и законом христоимених људи“²⁶⁾ У својој каснијој просветитељској делатности, поред ширења духовне књижевности и свога апостолског рада, Свети Сава се највише ослањао на своје Студеничке и Хиландарске ученике од којих су многи били постављени и за епископе, проповедајући и просвећујући народ. Из круга студеничких монаха било је и касније епископа, међу њима се поред Светог Саве нарочито истакао у време Уроша I архиепископ Јоаникије.²⁷⁾ Помиње се као преписивач старих повеља и игуман студенички Сава.²⁸⁾

Може се слободно рећи да је српска писана реч и књижевност потоњих времена започела у Студеници са првим биографијама Саве и Стефана Првовенчаног, и са Студеничким типиком. Студе-

22) Исто, стр. 255—256.

23) Љубомир Дурковић — Јакшић, *Обнављање Студенице и пренос моштију краља Стефана Првовенчаног, Осам векова Студенице*, стр. 279.

24) Љ. Стојановић, *Записи и натписи*, 1059, 1066. Ср. Д. Кашић, *Студеница кроз векове, Осам векова Студенице*, стр. 25.

25) Теодосије, *Житије Светог Саве*, СКЗ, 510, стр. 133.

26) Исто, стр. 95—96.

27) *Историја школа и образовања код Срба*, Београд, 1974, стр. 11.

28) Ј. Младеновић, *Студенички игумани, Осам векова Студенице*, стр. 338.

ничка библиотека је била вероватно веома богата, али због честих рушења и паљења самог манастира од ње нам је веома мало сачувано. Калуђер Софроније из Испоснице Светог Саве бележи да је у Каџи Светог Саве „храњено много драгоцених старих рукописа, али их је он, пре бекства (после пада Србије 1813. г.), не желећи их оставити непријатељу све живој ватри предао“.²⁹⁾ До данас је сачувано једно рукописно Еванђеље из почетка XVI века; већина осталих сачуваних књига су из XVII—XIX века, највише штампаних у Русији. Међу њима је најзанимљивија „Меч духовни“ Лазара Брановича (1666. г.) и Требник Петра Могиле (XVII век).³⁰⁾

Значајан је Студенички зборник звани „Отечник“, преписан у XV веку. У њему се поред подвижничко-моралних поука налазе и правни списи: Властарева синтагма и Душанов законик. Овај студенички рукопис данас се налази у Архиву ЈАЗУ у Загребу. Његов текст објавио је В. Мошин у „Старинама“, књ. 42, 1949. године.³¹⁾ Као преписивач и изворни списатељ у Студеници истакао се у XVIII веку студенички игуман Константин. Он, на пример, преписује у Пешти (1742. г.) Бранковићеву хронику, завршивши рад у Студеници (1748). Он је писао и Родослов Српских знаменитих људи „српске госпoде“, као и Посланицу руском цару о невољама Манастира Студенице.³²⁾ Проучене су и неке од његових песама.^{32а)}

6. За српску културу и просвету, нарочито на пољу неимарства, од нарочитог је значаја студеничка архитектура. Она у себи сједињује византијску градњу са мраморном одећом и украсом романских цркава. Но њена пластика није искључиво романског стила, као што се обично мисли, него има и византијских елемената (на пример, лик Богородичин у типману на рељефу). Студеница тако везује органски Рашку и Српско приморје са византијским неимарством, постајући надахнуће осталим грађевинама Рашке школе али и касније. У Студеници је грађено и дограђивано не само у време првих ктитора, него и касније у време Радослава (припрата), краља Милутина (дивна архитектура спојена са живописом у Краљевој цркви Св. Јоакима и Ане), али и у XV и XVI веку (сачуване фреске из 1569. године).³³⁾

Као централна грађевина Рашке стилске групе црква Студеница утиче на Жичу, Градац, Дечане, Св. Архангеле у Призрену и др. Са својим кулама, саборним храмом Богородице Добротворке

²⁹⁾ Љубомир Дурковић — Јакшић, *Обнављање Студенице и пренос моштију краља Стефана Првовенчаног, Осам векова Студенице*, стр. 281.

³⁰⁾ *Студеница, Студеничка ризница*, Београд 1968, стр. 137.

³¹⁾ Др Леонтије Павловић, *Просвета и школство у манастиру Студеници*, објављено у часопису „Смедерево“, бр. IV, децембар 1986, стр. 7—8.

Ср. В. Мошин, *Студенички рукопис — поводом шестогодишњице Душановог законика*, Загреб, 1949, 9, стр. 35—38. Види, такође, *Законик цара Душана, Струшки и атонски рукопис*, Београд 1975, стр. 11.

³²⁾ Ј. Младеновић, *Студенички игумани, Осам векова Студенице*, стр. 340—341.

^{32а)} Др Леонтије Павловић, наведено дело, стр. 7. Ср. Иванка Веселинов, *Једна песма Константина Студеничког, из 1751. године*, Нови Сад, 1972, 37—47.

³³⁾ *Студеница*, Београд, 1968, год., стр. 16, 26, 48—49.

и другим храмовима и параклисима она је упечатљиво деловала на свест народа тако да народ околних места и данас каже, кад иде у Студеницу: „Идем у град.“ У једном писму студеничких монаха руском цару наводи се (1663. г.) да у манастиру „има тринаест ол-тара који служе Господу“.³⁴⁾ Треба поменути и значај студеничке пластике за развој пластике на каснијим манастирским грађевинама све до Каленића.³⁵⁾ У Манастиру је била заступљена и примењена уметност чувана у храму и богатој манастирској ризници: сасуди, одежде, реликвијари с моштима, петохлебнице, плаштанице, ставро-теке и др. са пореклом од Палестине, до Москве, Цариграда и При-морја.³⁶⁾

Што се тиче студеничког живописа о њему је много и под-робно писано. Ми ћемо овде само истаћи чињеницу да је за његов први и најзначајнији слој најзаслужнији Свети Сава. Он не само што је одабрао најбоље живописце тога времена него је и сам ак-тивно учествовао у живописању што се види из откривеног записа у кубету Богородичине цркве: „И мене работавшаго помените Саву грешнаго.“³⁷⁾ Студенички живописац, како онај из Богородичине цркве тако и онај из Краљеве цркве дају тон осталим задужбинама и задужбинарима каснијих времена (Сопоћани, Милешева и др.). Обновљени живопис из времена Патријарха Макарија (XVI век) такође опонаша онај из XIII века.^{37a)}

Оно што треба још подвући јесте унутарње следовање и уза-јамно прожимање у Студеници литургијског поретка, заснованог на типичу Светог Саве, и архитектуре, житијских текстова и ктитор-ских сликарских композиција. Све то опет израста органи из истог доживљаја вере и истог духовног опита. Живопис је у слику прет-очена библијска истина, али и бојама оприсутњена небеска зајед-ница Светих у литургијску заједницу у храму сабраних верника. Све је ту целосно и целовито, све заједно сабрано и на истом месту обједињено: Бог и човек, небо и земља, живи и мртви, преображена творевина и дела руку људских у иконе и иконостасе претворена. Томе се у Студеници вековима приступа и у то се ураста, и тако биће постаје целовито и дубоко, напитано и вас-питано и обра-зовано и просвећено, правом храном и светлошћу и истинским „об-разницима“. Управо је та целовитост основно својство студеничке симоновско-савинске просвете.

7. Као таква Студеница кроз векове учи и васпитава, светли и просвећује. У њој се учи и стиче знање али и сама постаје „учи-лиште“. Значајно је истаћи и то да се Студеничким типиком оснива у Студеници и прва болница код Срба, по византијским манастир-

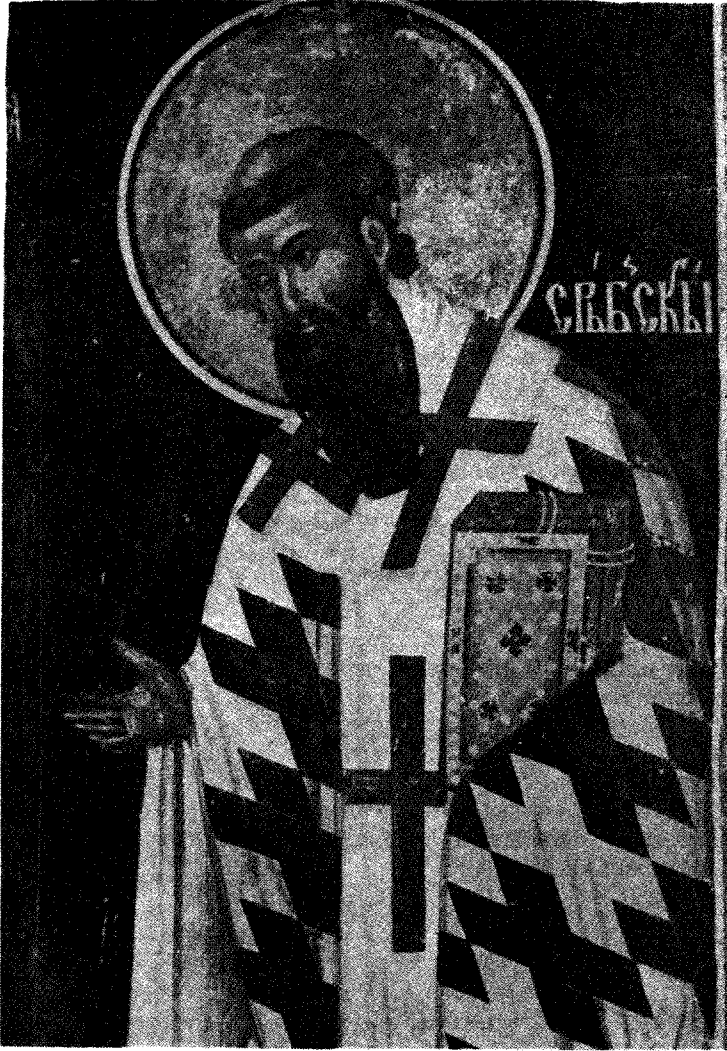
³⁴⁾ Сл. Ненадовић, *Трагом изгубљених, недовршених и оштећених облика Немањине Студенице, Осам векова Студенице*, стр. 130—134. Д. Кашић, *Сту-деница кроз векове*, исто, стр. 26.

³⁵⁾ Ј. Максимовић, *Студије о студеничкој пластици*, Зборник радова ВИСАНУ, 5, 1968. г., 137—147; II, стил, 5, 1960, стр. 95—107. Ср. *Студеница*, Београд 1968, стр. 50.

³⁶⁾ *Студеница, Манастирска ризница*, Београд 1968, стр. 135, 144, 145, 141.

³⁷⁾ *Студеница*, Београд 1968, стр. 72.

^{37a)} *Исто*, стр. 96.

Свети Сава

(Фреска из Богородичине цркве у Студеници, из 1568. године)

ским узорима. Студеничка болница је била медицинска установа у правом смислу речи, тј. болница за лечење, не само азил за неизлечиве и сиромаше.³⁸⁾ Преко ње се у Србију преноси византијско медицинско искуство. У томе је њен допринос нашој медицинској науци. Но она не само што је поседовала болницу него је и сама по својој природи била и остала *духовна болница*, *чињеница* која се такође често превиђа. У њој се вековима просвећује и лечи вером, и душа и тело. Она је вековима била стециште поклоника и болесника душевних и телесних. Народ је долазио на саборе и празнике, пешачећи данима и проводећи време у посту и молитви. Ту су доношена мала деца и кљасте особе, довођени неми и глуви за исцељење. Као таква она је била место утехе и наде, духовних прозрења и прогледања. Приповедања о чудесима Симеона и Саве и Светог Краља, о исцељитељској моћи светог мира и светих моштију преносила су се усменим предањима калуђера, путника и поклоника. Све је то привлачило народ, преображавало и васкрсавало његову душу, враћало јој и давало мир и спокојство. Света тајна покајања и исповести при свему томе играла је прворазредну и незаменљиву улогу. Она по самој својој природи подстиче на дубље самопознање и даје тиху радост спасења и духовног прогледања. Управо преко покајања и исповести Студеница је постала живоносна и светлосна радионица истинске просвете и просвећености. Студенички тип просвете једноставно је незамислив без Тајне исповести.

Народна вера у моћ Светих и њихових моштију, у моћ молитве, у чудотворну моћ саме богомоље, преображавајућа снага саме светиње места, све је то оно што изнутра учвршћује и препораба народну душу, открива јој смисао свега, па и страдања. И не само што народ са вером приступа храму и светињи студеничкој него и оно што је посредно или непосредно везано за Студеницу и њене свете Ктиторе добија у народним предањима чудотворно дејство. Тако, на пример, у близини старе цркве у селу Палежу постоји „Савина стопа“. Сматра се да кишница која се у њој хвата лечи од главобоље; нероткиње каде стопе Савине и стављају око њих цвеће. У поштовању је и „Савина вода“ у селу Долцу изнад Манастира. У њој планинке држе сириште, говорећи млеку: „Савина те молитва подквасила.“³⁹⁾

8. Студеница је била кроз векове и школа у изворном смислу те речи. По својој природи и по својој намени, целокупним својим устројством и начином живота и рада у њој, она је образовала и васпитавала читава покољења монаха, поклоника и ђака. Тип њеног васпитања и образовања није био једностран, тј. није се односио само на појединачне човекове способности, као што је то случај са образовањем западног типа, нарочито оног школског искључиво рационалистички усмереног новијих времена који је прак-

³⁸⁾ Реља Катић, *Болница Светог Саве у Манастиру Студеници, Осам векова Студенице*, стр. 202.

³⁹⁾ П. Влаховић, *Из обичаја и веровања у студеничком крају, Осам векова Студенице*, стр. 325.

тично преовладао у савременом свету. Студеничко васпитање је било динамичко-саборно и свеобухватно. Оно захтева активно учествовање у тајни духовног преображаја и узрастања човекове душе и тела, објужимајући све психофизичке силе човекове, на темељима вековног искуства Цркве, у оквирима саборног литургијског живљења. Таквог типа „училиште“ била је Студеница кроз векове те и то треба подвући кад је реч о њеном значају за српску просвету.

Онај који је долазио у манастир ради монаштва називао се „манастирским Ђаком“. Студеница је кроз све своје постојање имала таквих Ђака. О некима од њих, нарочито из новијег периода, сачувана су и писмена сведочанства. Тако, на пример, у једном запису из 1765. године се каже: „Да се зна како приход Илија Ђак (у) Студеници духовнику Максиму.“⁴⁰⁾ И из других сачуваних података се види да је Максим био љубитељ књиге и да је као довољно писмен могао бити учитељ Ђака.⁴¹⁾ Има извесних података да је крајем XVIII и почетком XIX века при Студеници постојала и нека врста манастирске школе. То потврђује запис на северном порталу спољњег мермерног зида Немањине цркве Успенија Богородице, који каже: „Знати сја каде дошо Луковић у Студеницу од села Доца; знатисја каде бист дошао Гаврило Луковић у Студеницу свјатују на поученије свјатија књизи 1805. Бој сја Бога говори право, не бој сја никога.“⁴²⁾

У време Караборђевог устанка Студеница је поново попаљена и скоро заустела тако да је и те школе у њој нестало. После њене обнове за време Књаза Милоша, обновљена је и школа (1838. г.). За првог учитеља је постављен свршени богослов Илија Стефановић, а за другог Василије Поповић (1842. г.). Студеничка Основна школа је од 1838—1873. године била смештена на спрату манастирске трпезарије а потом у новосазиданој школској згради изван манастирских зидина код чесме, изнад потока Ђелије на некадашњем манастирском имању.⁴³⁾

9. На крају да се укратко дотакнемо и културних веза Манастира Студенице које показују још шири план њеног просветног значаја и зрачења. Истакнута је њена органска и многострана веза и повезаност са православним Истоком, Цариградом и Светом Гором, као и са Приморјем. Поменуће су њене везе са крајевима преко Саве и Дунава, нарочито после Сеоба и преношења моштију Светог Краља (у Фенек, Манастир Војловицу), а познате су њене везе и са другим српским крајевима, на пример, Босном и Херцеговином, Далмацијом.⁴⁴⁾ Поменућемо овде још и њене везе са Влашком и Русијом.

40) Др Л. Павловић, наведено дело, стр. 9.

41) Исто.

42) Вл. Петковић, *Старине, записи, натписи у старим српским црквама*, Београд, 1923, 22, бр. 11 (само део натписа). Ср. др Л. Павловић, исто, стр. 9.

43) Види о томе опширније, др Леонтије Павловић, наведено дело, стр. 10—15.

44) Д. Кашић, *Студеница кроз векове, Осам векова Студенице*, стр. 25, 26.

Интензивне везе последњих Бранковића с Влашком, рад српских штампара у Румунији, нису оставиле по страни ни Манастир Студеницу. Тако Студеница негује везе са влашким војводама М. Бесарабом (1644. г.), Глигоријем Гиком (1662), Костандином (1706), Стефаном Кантакузенем (1715). Сви они издашно помажу Манастир својим прилозима о чему сведоче сачуване влашке повеље.

Везе студеничких монаха са Русијом, нарочито од XVII века, значајне су за културне односе православних Срба и Руса. И до данас је сачуван Синодик са именима приложника, међу којима су и они из Русије.⁴⁵⁾ Благодарехи тим односима доношене су руске богослужбене и богословске књиге у Србију. Резултат веза Студеничких монаха са Русијом били су и руски музички рукописи у част Светог Саве и Св. Арсенија.⁴⁶⁾ У прошлом веку је било и студеничких монаха који су учили у Кијеву (као што их је било и у последње време).⁴⁷⁾

*

Овај кратки пресек кроз историју и духовно културно-просветно зрачење Манастира Студенице заиста показује да је она „мајка, корен и глава светих цркава у Србији“. Али показује још нешто: да су осам векова Студенице — наших осам векова, пуних духовних плодова као челиње саће меда. Осам векова нашег зрења и сазревања у Христу. Наших стравичних распећа али и васкрсења, наших студеничких сабора и сабрања и студеничке просвете и просвећења, израслих из светлосног и благог симеоновско-савинског корена.

⁴⁵⁾ Студеница, Београд 1968, стр. 27, 145, 146.

⁴⁶⁾ Д. Петровић, *Новооткривени рукописи са песмама у част Св. Саве и Св. Арсенија, Осам векова Студенице*, стр. 261—263.

⁴⁷⁾ Сл. Милеуснић, *Прилог прошлости манастира Студенице током XIX века, Осам векова Студенице*, стр. 315—316.